

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

رساله دوره دکتری رشته حقوق خصوصی

عنوان:

«ریاست خانواده در روابط زوجین»

استاد راهنما:

آیت الله دکتر سید مصطفی محقق داماد

اساتید مشاور:

استاد دکتر سید حسین صفایی

حجة الاسلام و المسلمین دکتر محمد صالحی (مازندرانی)

دانشجو:

سید مهدی دادمرزی

بهار ۱۳۹۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه قم

دانشکده حقوق

رساله دوره دکتری رشته حقوق خصوصی

عنوان:

«ریاست خانواده در روابط زوجین»

استاد راهنما:

آیت الله دکتر سید مصطفی محقق داماد

اساتید مشاور:

استاد دکتر سید حسین صفایی

حجة الاسلام و المسلمین دکتر محمد صالحی (مازندرانی)

دانشجو:

سید مهدی دادمربی

بهار ۱۳۹۲

تقدیم به:

همسنگران شهیدم؛ افلاکیانی که اندکی مجاور وجود ملکوتیشان بوده ام و جاودانه ترین
خاطرات عمر خاکی ام را از همان لحظه ها به یادگار دارم!

تقدیر و تشکر

در طول این سه سال که به نگارش این رساله گذشت، آشنا شدن با نگاه آموزه های قرآن کریم پیرامون موضوع اثر حاضر و معرفی موضع حقوق خانواده ایران در باره آن، دغدغه این بنده ناتوان بوده است و قصد آن داشته ام تا بتوانم نمونه‌ای از نگاه توحیدی را در حقوق موضوعه کشورم بی تصنع و تکلف، کاملاً باور پذیر نشان دهم. در طی این طریق، همواره خود را مرهون الطاف حضرت حق و آثار بزرگان یافته‌ام؛ البته می‌دانم که نه توان درخوری داشته‌ام و نه تلاش بایسته‌ای را در این راه به انجام رسانده‌ام؛ اما به کرم کریمانه حضرت حق امیدوارم که رساله حاضر را در چشم استاد ارجمند راهنما دکتر سید مصطفی محقق داماد و اساتید محترم مشاور دکتر سید حسین صفایی و دکتر محمد صالحی، مقبول و سعی بلیغشان را مشکور قرار دهد، بر توفیقاتشان بیفزاید، وجود شریفشان را همواره با سلامت همراه نماید و ارواح بلند آباء کرامشان را با رسول مکرم اسلام و دخت گرامی اش محشور فرماید!

چکیده

قانون مدنی ایران در ماده ۱۱۰۵ «ریاست خانواده» را از خصائص شوهر معرفی کرده است که متن آن از ابتدای تصویب تاکنون تغییر نکرده است. بررسی ابعاد فقهی - حقوقی ریاست پیش بینی شده در این ماده، رسالت اصلی این نوشته را تشکیل می دهد. توجه به حقوق مقایسه ای به ویژه در ارتباط با بنیان های اساسی چنین ریاستی از نگاه نویسنده دور نمانده است. از آنجا که درک عمیق حکم مقرر در ماده ۱۱۰۵ بر فهم درست موضوع و مفاهیم دخیل در آن با محوریت خانواده و اساسی ترین عامل پیدایش آن یعنی نکاح متوقف است؛ به صورت فزاینده از مفهوم خانواده و ماهیت آن در کنار مفهوم نکاح و ماهیت آن بحث شده است. با برجسته کردن «ماهیت عبادی نکاح» در حقوق بومی ایران که برگرفته از تعالیم قرآن کریم است نشان داده شده است که تا چه میزان عنصر نکاح با طرفیت زن و شوهر در شکل گیری هویت جمعی و واقعی خانواده به عنوان هویتی فرا حقوقی در نظام حقوقی ما و تمام نظام های زنده حقوقی در جهان معاصر و باور و عمل اکثریت جمعیت این کره خاکی نقش آفرین است. با معرفی موارد مسلم از کارکردهای خانواده، ضرورت وجود یک قانون اقتدار برای تامین هدف مند این کارکردها تبیین شده است. حذف شوهر به عنوان کانون اعمال چنین اقتدار عاطفی و تکلیف محور را از قاموس قوانین پاره ای از کشورها به خصوص کشورهای غربی و انتقال آن به دولت با چهره غیر عاطفی و متصلبی که دارد از عوامل بحران های نوین اجتماعی در دهه های اخیر معرفی و در این رابطه از بحران زنانه شدن فقر و بحران بی پدری نام برده شده است و در عین حال اشاره شده است که ریاست شوهر بر خانواده همچنان در مقررات بسیاری از کشورهای اسلامی و غیر اسلامی حفظ گردیده است. با بررسی مبانی و ادله ریاست شوهر بر خانواده در منابع فقه اسلام به ویژه قرآن کریم و روایات معصومین علیهم السلام و نیز حقوق موضوعه ایران اثبات شده که قانون گذار وقت در انتخاب ترکیب «ریاست خانواده» از حقوق کشور های غربی گرتنه برداری کرده است اما اصل وجود چنین کانون اقتداری برای خانواده با عنوان «قوامیت شوهر بر زوجه» با حقوق بومی ما منطبق است. قوامیت شوهر نیز در عین این که ویژگی هایی از ریاست، سرپرستی، خادم بودن و حتی ولایت را دارا می باشد اما به طور دقیق با هیچ یک از این موارد مترادف نیست؛ بلکه تکلیفی آمرانه در مراقبت و محافظت همه جانبه از هویت خانواده با مرکزیت زوجه است که بر فضائل تکوینی و طرفینی زن و شوهر در کنار ضرورت تشریحی زوج به انفاق مبتنی است و در عین حال دارای ضمانت اجرایی است که موجب می شود انسجام درونی خانواده در عین برخورداری از صلابت بیرونی، تامین شود و سمت و سوی حرکت خانواده در مسیر قرب الی الله قرار گیرد. این ریاست در حقوق موضوعه ما از آثار حقوقی متعدد و متنوعی برخوردار است که بسیاری از آن ها به حوزه روابط خصوصی زوجین مربوط نمی شود.

کلیدواژه: ریاست؛ خانواده؛ زوجه؛ قوام؛ شوهر

۱	مقدمه
۱	الف) تبیین موضوع تحقیق
۲	ب) سوال اصلی
۳	ج) سوالات فرعی
۳	د) فرضیه
۴	ح) ضرورت تحقیق
۶	و) پیشینه تحقیق
۷	ز) محورهای اصلی رساله
۹	بخش اول : موضوع شناسی ریاست خانواده
۱۱	فصل اول: مفاهیم دخیل در ماده ۱۱۰۵ق.م.
۱۱	گفتار اول: خانواده(مفهوم،ماهیت و کارکردها)
۱۲	مبحث اول: مفهوم خانواده
۱۳	الف) خانواده در زبان فارسی
۱۳	ب) خانواده در زبان عربی
۱۴	ج) خانواده در زبان انگلیسی و فرانسه
۱۵	د) خانواده در قرآن کریم
۱۷	ه) خانواده در روایات معصومین (علیهم السلام)
۱۷	و) خانواده در قانون مدنی و سایر مقررات موضوعه ایران
۱۹	ز) خانواده در تالیفات حقوقی ایران
۲۱	ح) خانواده در دانش جامعه شناسی و بازتاب آن در حقوق نوین غرب
۲۷	ط) خانواده در اسناد حقوق بین الملل
۲۸	ی) خانواده در نکاح موقت

مبحث دوم: ماهیت خانواده	۳۰
الف) تاریخی یا طبیعی بودن خانواده	۳۰
ب) شخصیت حقوقی خانواده	۳۳
۱. ریشه تاریخی شخصیت حقوقی خانواده	۳۴
۲. موضع حقوق دانان ایران	۳۷
۳. موضع قوانین موضوعه ایران	۳۷
۴. موضع حقوق کشورهای اسلامی	۴۰
۵. موضع حقوق کشورهای غربی	۴۱
۶. موضع فقه اسلامی	۴۶
ج) نقش ماهیت «نکاح» در شناسایی «ماهیت» خانواده	۵۰
۱. تعاریف نکاح	۵۴
۱-۱. تعریف نکاح در فقه	۵۵
۱-۲. تعریف نکاح در حقوق موضوعه ایران	۵۷
۱-۳. تعریف نکاح در حقوق چند کشور عربی	۵۹
۱-۴. تعریف نکاح در حقوق کشورهای غربی	۶۱
۱-۵. تعریف نکاح در اسناد بین المللی	۶۹
۲. ماهیت نکاح	۶۹
۲-۱. ماهیت قراردادی نکاح در حقوق موضوعه ایران	۷۰
۲-۲. ماهیت قراردادی نکاح در حقوق کشورهای عربی	۷۱
۲-۳. ماهیت نکاح به عنوان "قرارداد"، "موقعیت" و "نهاد" در حقوق غرب	۷۱
۲-۴. ماهیت عبادی نکاح در فقه اسلام	۷۴
۲-۵. ماهیت عبادی نکاح از نگاه قرآن کریم	۷۸
۳. ماهیت نکاح و عقد موقت	۸۳
۴. تاثیر ماهیت عبادی نکاح بر آثار و احکام نکاح و خانواده	۸۵

۸۷	.....	مبحث سوم: کارکردهای خانواده
۹۲	.....	الف) برآورده کردن نیازهای جنسی
۹۵	.....	ب) بقای نسل
۹۹	.....	ج) ارضای روحی و عاطفی
۱۰۵	.....	د) تربیت
۱۰۸	.....	گفتار دوم: مفهوم «روابط زوجین»
۱۱۲	.....	گفتار سوم: مفهوم ریاست و واژگان معادل آن
۱۲۱	.....	فصل دوم: پیشینه ریاست خانواده
۱۲۱	.....	گفتار اول: پیشینه غیر حقوقی بحث ریاست خانواده
۱۲۵	.....	گفتار دوم: پیشینه حقوقی ریاست خانواده
۱۲۵	.....	مبحث اول: حقوق موضوعه کشورهای غیر غربی
۱۳۰	.....	مبحث دوم: حقوق موضوعه کشورهای غربی
۱۳۹	.....	مبحث سوم: حقوق موضوعه ایران
۱۴۲	.....	فصل سوم: ماهیت ریاست خانواده و قالب های آن
۱۴۲	.....	گفتار اول: ماهیت ریاست خانواده
۱۴۵	.....	گفتار دوم: قالب‌های محتمل در مورد ریاست خانواده
۱۵۰	.....	جمع بندی
۱۵۲	.....	بخش دوم) ادله و مبانی ریاست شوهر بر خانواده
۱۵۷	.....	فصل اول: مقتضای ضوابط و قواعد عمومی (عقل، ذات نکاح- خانواده، قاعده فقهی واصل عملی)
۱۵۷	.....	گفتار اول: حکم عقل
۱۵۸	.....	گفتار دوم: مقتضای نکاح و خانواده
۱۵۸	.....	مبحث اول: مقتضای نکاح
۱۵۹	.....	مبحث دوم: مقتضای خانواده
۱۶۰	.....	گفتار سوم: قواعد فقهی ناظر به مساله

۱۶۰.....	مبحث اول: قاعده سلطه بر نفس .....
۱۶۱.....	مبحث دوم: قاعده عدم تاثیر جنسیت در احکام الله .....
۱۶۹.....	گفتار چهارم: اصل عملی .....
۱۷۱	فصل دوم: ادله اختصاصی ناظر به مساله .....
۱۷۱.....	گفتار اول: دلائل قرآنی .....
۱۷۲.....	مبحث اول: آیه قَوامون .....
۱۷۳.....	الف) واژگان کلیدی آیه .....
۱۷۳.....	۱. واژه «قَوامون» .....
۱۷۵.....	۲. عبارت «بما فضل الله بعضهم على بعض و بما انفقوا» .....
۱۷۸.....	ب) شان نزول آیه .....
۱۸۰.....	ج) إخباری یا انشایی بودن مفاد آیه .....
۱۸۱.....	د) امضایی یا تاسیسی بودن قوامیت .....
۱۸۱.....	ح) قوامیت در اجتماع یا خانواده .....
۱۸۳.....	و) تعلیل قوامیت در آیه .....
۱۸۴.....	۱. تعلیل به فضیلت تکوینی مرد بر زن .....
۱۸۴.....	۱-۱. فضیلت در آفرینش .....
۱۸۵.....	۱-۱-۱. آفرینش زن و مرد در کتاب مقدس .....
۱۸۶.....	۱-۱-۲. آفرینش زن و مرد در قرآن کریم .....
۱۹۲.....	۱-۱-۳. تحلیلی فلسفی از حقیقت زن و مرد .....
۱۹۵.....	۱-۲. تعقل به عنوان خاستگاه فضیلت مرد بر زن .....
۱۹۹.....	۲. تعلیل به قانتیت(اطاعت پذیری عاشقانه) برای وجه فضیلت زن بر مرد .....
۲۰۱.....	۳. تعلیل به تشریح انفاق .....
۲۰۲.....	ز) علت یا حکمت بودن مبانی قوامیت در قرآن .....
۲۰۳.....	۱. نظریه علت دانستن تفضیل و انفاق .....

۲۰۶.....	۲. نظریه حکمت دانستن مبانی طرح شده در آیه قوامیت
۲۰۶.....	۳. دیدگاه تفصیل دهنده میان انفاق و تفضیل
۲۰۷.....	مبحث دوم: آیه درجه
۲۱۶.....	گفتار دوم: روایات معصومین (علیهم السلام)
۲۲۴.....	گفتار سوم: سایر ادله اجتهادی (اجماع، سیره عقلا و سیره متشرعه)
۲۲۵.....	گفتار چهارم: مبانی و ادله حقوقی ریاست خانواده
۲۳۱.....	جمع بندی
۲۳۲.....	بخش سوم: قلمرو و آثار ریاست شوهر
۲۳۴.....	فصل اول: قلمرو ریاست شوهر
۲۳۴.....	گفتار اول: ریاست شوهر و مساله استمتاع
۲۳۸.....	گفتار دوم: موارد خارج از قلمرو ریاست شوهر
۲۳۸.....	مبحث اول: انفاق
۲۴۰.....	مبحث دوم: طلاق
۲۴۶.....	فصل دوم: آثار ریاست شوهر
۲۴۸.....	گفتار اول: اختیار نام خانوادگی شوهر توسط زوجه
۲۵۱.....	گفتار دوم: پذیرش سمت قیمومت از سوی زوجه
۲۵۳.....	گفتار سوم: تبعیت زوجه از اقامتگاه شوهر
۲۵۹.....	گفتار چهارم: سکونت در منزلی که شوهر تعیین می کند
۲۶۴.....	گفتار پنجم: تحمیل تابعیت شوهر بر زوجه
۲۶۷.....	گفتار ششم: استیذان زوجه در خروج از منزل
۲۷۱.....	گفتار هفتم: اصلاح کجتابی زوجه
۲۸۱.....	گفتار هشتم: محدودیت اشتغال زوجه
۳۰۲.....	نتایج تحقیق
۳۰۶.....	فهرست منابع

«الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَا يَبْلُغُ مِدْحَتَهُ الْقَائِلُونَ وَلَا يُحْصِي نِعْمَاءَهُ الْعَادُّونَ وَلَا يُؤَدِّي حَقَّهُ الْمُجْتَهِدُونَ الَّذِي لَا يُدْرِكُهُ بَعْدُ الْهَمَمِ وَلَا يَنَالُهُ غَوْصُ الْفِطَنِ الَّذِي لَيْسَ لِصِفَتِهِ حَدٌّ مَحْدُودٌ وَلَا نَعْتٌ مُوجُودٌ وَلَا وَقْتُ مَعْدُودٌ وَلَا أَجَلٌ مَمْدُودٌ فَطَرَ الْخَلَائِقَ بِقُدْرَتِهِ وَنَشَرَ الرِّيَّاحَ بِرَحْمَتِهِ وَوَتَّدَ بِالصُّحُورِ مَيْدَانَ أَرْضِهِ»^۱. و صلی الله علی خیر خلقه و افضل برینته و خاتم انبیائه محمد (صلی الله علیه و آله).

مقدمه

الف) تبیین موضوع تحقیق

خانواده با سابقه‌ترین اجتماعی است که بشر آن را شناخته است. این اجتماع کوچک، منبع تغذیه اجتماعات بزرگ انسانی از جنبه‌های مختلف است. خانواده، متاثر از پیچدگی موضوع آن که متشکل از اجتماع انسان‌هاست مقوله‌ای شکننده و پیچیده به نظر می‌رسد؛ از اینرو هرگز یک رشته خاص نمی‌تواند ادعای تنظیم روابط انسان‌ها و تعاملات شکل گرفته در داخل خانواده را داشته و این مهم را در دو ساحت درون و بیرون خانوادگی سامان دهد.

---

^۱. نهج البلاغه

در این میان، نظام‌های حقوقی بزرگ دنیا علی‌رغم تفاوت در بنیان‌هایشان تلاش کرده‌اند اقتضائات خاص خانواده را در منظومه حقوقی کشورهای متبوعشان در نظر بگیرند و خانواده را در قاموس قوانین خود مورد توجه قرار دهند. در حقوق موضوعه ایران به تبعیت از فقه امامیه و در همراهی با نظام‌های بزرگ حقوقی در زمان تدوین قانون مدنی، از دیر زمان تا کنون، خانواده همواره کانون توجه بوده است. از آن جا که خانواده دارای هویتی خاص و حتی مستقل با اهداف و کارکردهای معین شناخته می‌شود؛ یکی از تمهیدات حقوقی برای سوق دادن خانواده در مسیر تحقق اهداف و تامین کارکردهای آن پیش بینی کانون اقتدار برای آن است. وجود کانون اقتدار برای خانواده به صراحت در ماده ۱۱۰۵ ق.م.ایران پذیرفته و مقرر شده است: «در روابط زوجین، ریاست خانواده از خصائص شوهر است». همچنین از آن جا که در شریعت اسلام به خانواده و کارکردهای آن بهای زیادی داده شده است و در اصل دهم قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز همه قوانین و مقررات و برنامه‌ریزی‌های مربوط خانواده باید در جهت پاسداری از قداست خانواده و استواری روابط خانوادگی برپایه حقوق و اخلاق اسلامی باشد و در موارد متعددی از مصوبات مجلس شورای اسلامی و شورای عالی انقلاب فرهنگی به خانواده به عنوان یک کل مستقل از افراد آن توجه شده است؛ لازم است با شناختی درست از خانواده و بررسی از کانون اقتدار در خانواده و ماهیت آن، تمهیدات حقوقی مناسبی را با راهبرد همسویی مجلس و شورای عالی انقلاب فرهنگی در راستای کمک به استواری روابط خانواده فراهم آورد.

همان گونه که عنوان رساله نیز گویای آن است در این پژوهش، واکاوی چنین کانون اقتداری در روابط میان زن و شوهر با محوریت سوالات زیر منظور نظر بوده است و در عین حال، مباحث حضانت و ولایت با وجود تاثیر و تاثر متقابلی که با بحث ریاست خانواده دارد، به دلیل آن که اختصاص به «روابط زوجین» ندارد، از موضوع تحقیق، خارج مانده است.

ب) سوال اصلي

ابعاد حقوقی ریاست شوهر بر خانواده که در ماده ۱۱۰۵ ق.م.پیش‌بینی شده است کدام است؟

کلی بودن سوال اصلی به این سبب است که هنوز یک پژوهش حقوقی مستقلی در این سطح که نگاه حقوقی همه جانبه ای به موضوع داشته باشد سامان نیافته است تا راه را برای بررسی های موردی و ریزتر گشوده باشد. در چنین اوضاع و احوالی انتخاب یک سوال جزئی به عنوان سوال اصلی نمی تواند توجیه کننده ای رساله ای در حجم رساله حاضر باشد؛ البته به جهت تعدد پذیری سوالات فرعی، در ادامه تلاش کرده ایم ابهام مزبور را برطرف نماییم.

ج) سوالات فرعی

۱. ترکیب و محتوای ریاست خانواده در نظام حقوقی ایران از جایگاه بومی برخوردار است یا برگرفته از حقوق خارجی است؟
۲. آیا قوامیت شوهر بر زوجه همان ریاست شوهر بر خانواده است؟
۳. آیا خانواده به حسب ذات و کارکردهایش به کانون اقتدار نیاز دارد؟
۴. مبانی فقهی و حقوقی چنین کانون اقتداری کدام است؟
۵. ریاست خانواده از ماهیت آمرانه برخوردار است یا جنبه تکمیلی دارد؟
۶. چه آثار حقوقی مشخصی در قوانین ما برای چنین ریاستی و رای روابط خصوصی زوجین پیش‌بینی شده است؟
۷. ریاست خانواده با مختصات مورد نظر، به عقد دائم اختصاص دارد یا نکاح منقطع را نیز شامل است؟

د) فرضیه

ترکیب «ریاست خانواده» از حقوق خارجی گشته برداری شده است؛ اما در حقوق بومی ما کانون اقتداری که موجب تسهیل کارکردهای خانواده در عین تامین انسجام درونی و صلابت بیرونی آن در نکاح دائم است در قالب تکلیف آمرانه «قوامیت شوهر بر زوجه» جعل گردیده و بر مزایای تکوینی متقابل زوجین و تمایزات تشریحی آن دو استوار و واجد آثار متعدد حقوقی فراتر از روابط خصوصی ایشان است. بنابر این فرضیه، می‌توان پاسخ سوالات ذکر شده را به این شرح استخراج نمود:

- ۱- ترکیب «ریاست خانواده» از حقوق خارجی گشته برداری شده است؛ اما محتوای آن به نوعی بر حقوق بومی ما با مرجعیت قرآن کریم تحت عنوان «قوامیت شوهر بر زوجه» منطبق است.
- ۲- عناصر دخیل در معنای قوامیت مانند مراقبت و محافظت در عین بر خورداری از پاره ای ویژگی‌های مربوط به بعضی معانی از ریاست، موجب عدم ترادف این دو واژه است.
- ۳- شوهر به عنوان قوام بر زوجه در فقه اسلام و رئیس خانواده در حقوق موضوعه، کانون اقتداری است که موجب تسهیل کارکردهای خانواده در عین تامین انسجام درونی و صلابت بیرونی آن است.
- ۴- «قوامیت شوهر بر زوجه» بر **مزایای** تکوینی متقابل زوجین و **تمایزات** تشریحی آن دو استوار است.
- ۵- ریاست شوهر بر خانواده همانند قوام بودن شوهر بر زوجه، تکلیفی آمرانه است.

۶- ریاست و قوامیت در حقوق موضوعه و فقه امامیه دارای آثار متعدد حقوقی فراتر از روابط خصوصی میان زوجین است.

۷- ریاست خانواده و معادل فقهی آن به نکاح دائم اختصاص دارد.

ح) ضرورت تحقیق

بدنبال پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی(ره) و برقراری نظام مقدس جمهوری اسلامی در کشور عزیز ما ایران، فرصتی منحصر به فرد برای حاکمیت گسترده احکام نورانی قرآن و سنت پدید آمد. این نظام نوپا از همان ابتدا خود را در مصاف با هجمه‌های رویکرد اومانیستی نظام‌های مسیطر بر جهان در عرصه‌های مختلف یافت. محتوای ریشه‌دار و با سابقه قانون مدنی به عنوان متنی مترجم از فقه امامیه به خصوص در حوزه حقوق خانواده وقتی در چنبره نظام دینی قرار گرفت، نمایان تر از همیشه به یکی از محورهای این هم‌آوردی تبدیل شد و گرایش‌های پوزیتیویستی حقوقی با مایه الحادی و پوسته حقوق بشری خود، نظام حقوق خانواده ما را گسترده تر از همیشه مورد هجوم قرار داد. نگاهی به رتبه اول از جهت حجم اصلاحاتی که بعد از انقلاب بر پیکره تنومند و قامت کهن سال ولی افراشته قانون مدنی در مواد مربوط به «خانواده» و رکن رکین آن یعنی «زن» وارد آمد حاکی از عمق موضع انفعالی و پدافندی قانون گذاران در مصاف با چنین موج‌هایی است. بدون تردید سکون و رکود در عرصه تقنین و نادیده گرفتن اقتضائات دنیای امروز و کاستی‌های قانون مدنی با همه فخامتی که دارد، مورد توصیه نیست؛ اما این تنبّه نباید با غفلت از نقش بنیان‌های استوار اعتقادی و منبع خطا ناپذیر وحی در ساختار نظام حقوقی بومی ما همراه شود. پیش‌بینی ریاست برای خانواده آن هم در قامت رئیس معرفی شدن شوهر، از جمله مواضع حقوقی ما است که به راحتی در معرض چالش با حقوق تساوی‌گرایانه و تک‌صدای دنیای غرب قرار می‌گیرد و ساختار خانواده ما را مورد تهدید قرار می‌دهد. از مغالطات وحشت‌ناک در دنیای امروز این است که چون دنیای غرب، یگانه تاز عرصه تکنولوژی و ماشین است، پس باید انسان و قلمرو علوم انسانی نیز عرصه یکه تازی تمدن غربی باشد؛ در حالی که منطقی‌تر اینست که پذیرش است که تمدنی سراپا مادی بتواند آن سوی کُرّات را در نوردد ولی از درک رابطه فرامادی و سه ضلعی شوهر، همسر، فرزند؛ ناتوان بماند و تبعات این ناتوانی به اندازه‌ای عمیق و تاثیر گذار باشد که عده‌ای از صاحب نظران پیش‌بینی کنند که غرب از همین نقطه، سخت‌ترین ضربات را بخورد و در روند تدریجی بروز پیامدهای حوادث اجتماعی، دچار فروپاشی شود.^۱

^۱ . از بیانات رهبر معظم انقلاب در دیدار شرکت‌کنندگان در اجلاس جهانی «زنان و بیداری اسلامی»، مورخ ۲۱/۰۴/۱۳۹۱.

با این حساب، اغراق آمیز نخواهد بود اگر ملاحظه می‌کنیم که رهبری نظام به عنوان عالی‌ترین کانون تصمیم ساز کشور در سومین نشست اندیشه‌های راهبردی با موضوع «زن و خانواده» در مورخ ۱۳۹۰/۱۰/۱۴ تاکید می‌فرماید: «مسئله زن و خانواده از مسائل درجه یک کشور است و در خصوص زن و خانواده، منابع و تعالیم اسلامی برجسته و متقنی وجود دارد که باید پس از تئوریزه شدن، بصورت نظریه‌های قابل استفاده، در اختیار همه قرار گیرد.»^۱ در همین راستا است که در بند دوم نامه هفده اندیشمند ایرانی (از جمله استاد محترم راهنمای این رساله) به رئیس جمهور مصر در اواخر سال ۱۳۹۱ با بر جسته کردن مساله خانواده چنین می‌خوانیم: «امروز جهان غرب به اهمیت و جایگاه دین، هم در مدیریت ارزش‌های اجتماعی و هم در سلامت فرد، خانواده و جامعه تاکید دارد و مسیر دین‌مداری جامعه بعنوان یک روند جدی مشاهده می‌شود. بازگشت به دین، محصول بن بست‌های ناشی از رشد و توسعه منهای دین و بحران‌های اجتماعی فراگیری است.»^۲

با عنایت به ضرورت یادشده است که اصلی‌ترین راهبرد را برای تبیین و توجیه توامان مفاهیم اساسی انسان و علوم انسانی، مراجعه به قرآن می‌دانم که بدون افتادن در دام شعار انحرافی «حسبنا کتاب الله» و یا مغالطه‌های روشی میان فقه و حقوق همچنان می‌تواند تشخیص و تعیین علوم انسانی بومی ما را در تمامی عرصه‌ها و از جمله حقوق خانواده به همراه آورد. همین نکته در بند پنجم نامه فوق‌الذکر به این صورت منعکس شده است: «دیدگاه‌های انسان محورانه، پاسخ جامعی برای تامین نیازهای معنوی و مادی انسان نیست و بدون توجه به کمال مطلق که مصداق آخد و واحد آن خدای متعال است، امکان تامین سلامت و سعادت انسان نیست.»^۳ در هر حال چنین دغدغه‌ای موجب شده است تا موضوع رساله را در معرض تابش پرتوهای مُشعشع و منحصر به فرد تعالیم قرآن کریم قرار دهم و به زعم خود ابعاد ناشناخته یا کمتر شناخته شده‌ای را در این حوزه نمایان سازم. امیدوارم در پرتو فیوضات رحمانی و ادعیه اولیای الهی توانسته باشم نظریه‌ای قرآنی و مانوس با شاکله نظام حقوقی در موضوع ریاست خانواده پیشنهاد کنم تا بتواند دست مایه اصلاح روشمند، فعال، مبتنی بر بنیان‌های حقوق بومی و هماهنگ با تکوین در قوانین ما به شمار رود و تناسب و کار آمدی آن موجب جلب توجه سایر نظام‌های حقوقی بشود. نظریه‌ای که بر اساس آن خانواده پوخته‌ای قراردادی و محتوایی عبادی و هدفی متعالی دارد که تجلی چنین هویتی در آخرت، حشر اعضای خانواده با هم در بهشت و مهبط سلام فرشتگان الهی واقع شدن است. از راهکارهای تحقق چنین کمالی، قوام معرفی شدن شوهر است

---

^۱ قابل دسترسی در: <http://www.leader.ir/langs/fa/index.php?p=bayanat&id=9000>

^۲ قابل دسترسی در: <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13911127000141>

^۳ همان

بر زوجه؛ قوامی که نه رئیس است نه ولیّ نه خادم و نه مدیر؛ اما اوصافی از هر کدام را نیز با خود دارد تا تکیه گاهی محکم برای زوجه باشد و او را در مسیر مادری و همسری، مقتدرانه همراهی کند در نتیجه زوجه بتواند با تسلط بر قلب شوهر، باران عواطف بر خاسته از قانتیت خود را نثار کانون خانواده نماید. قوامیت شوهر در کنار قانتیت همسر تمهیدی است که خانواده را از منظر بیرونی با صلابت و از منظر درونی منسجم می‌سازد. صلابتی که خاستگاه آن در هندسه خانواده، سلطه بر امور ظاهری و حقوقی زوجه و "محیط" خانواده است و انسجامی که خاستگاه آن تسلط زوجه بر روح و روان شوهر و کانون محبت و عشق قرار دان "مساحت" خانواده می‌باشد. این صلابت و انسجام در جریان زندگی مشترک و نشأت گرفته از چشمه سار رحمت و مودت، ابتدا زوجین را اشراب می‌کند و سرریز آن در جمع خانواده به جریان می‌افتد. قوامیت شوهر در قالب تسلط شوهر بر جسم زن، طریق وسطای حکومت زن بر قلب شوهر است.

و) پیشینه تحقیق

در حقوق داخلی بر اساس ادله فقهی و فتاوی مشهور فقها و به موجب ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی ایران که پیش از پیروزی انقلاب اسلامی ایران تصویب شده و همچنان به قوت خود باقی مانده است، ریاست خانواده از خصایص شوهر دانسته شده است؛ از این رو شارحان قانون مدنی - البته به صورتی بسیار کوتاه - به این مساله توجه کرده‌اند. با جستجوهای به عمل آمده تا پایان سال ۱۳۹۱ که بازه زمانی عمده مراجعات نگارنده به منابع این رساله می باشد مشخص شد تعداد بسیار معدودی مقاله و نیز پایان نامه در مقطع کارشناسی ارشد حقوق و نیز فقه با عناوینی مرتبط با عنوان رساله حاضر نگارش یافته است؛ اما هیچ رساله‌ای در مقطع دکتری به این موضوع نپرداخته است و هیچ کتاب حقوقی با عنوان رساله حاضر یا عنوانی مشابه با آن به چاپ نرسیده است. تنها مورد قابل ذکر، کتابی است که در نیمه دوم اسفند ۱۳۹۱ با عنوان: «بررسی فقهی مدیریت در روابط زن و شوهر» توسط محقق ارجمند: جناب حجت الاسلام امیر رحمانی، از سوی پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی (وابسته به دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم) به زیور طبع آراسته شده است. انصاف آن است که باید کتاب یادشده را در بیش از ششصد صفحه، اثری عالمانه در موضوع مدیریت خانواده به شمار آورد. از آنجا که فرصت اندک و حدوداً یک ماهه‌ای میان طبع کتاب مزبور و نهایی شدن رساله حاضر و تحویل آن به محضر استاد محترم راهنما وجود داشت و نیز با عنایت به رویکرد صد در صد فقهی مولف محترم کتاب؛ این بنده نتوانست آن گونه که شایسته آن کتاب است در رساله حقوقی حاضر به منبع مزبور مراجعه کنم؛ با این حال تا آن جا که مقدور بود از این مهم غفلت نرورزیدم و در مواردی که بحث کتاب را غنی تر از بحث خود یافتم ارجاع را بر تکرار و یا ارائه مطلبی ضعیفتر ترجیح دادم.

اما در حقوق غربی و بر اساس «اصل برابری جنسی و جنسیتی»^۱، ریاست بر خانواده به شکل سنتی آن که به صورت رئیس قلمدادشدن شوهر مطرح بود، دیگر منسوخ گردیده است؛ بنابراین بحث از ریاست خانواده به صورت یادشده در حقوق کشورهای تابع حقوق کامن‌لا از جمله آمریکا و انگلستان و کشورهای تابع حقوق رومی-ژرمنی مانند فرانسه در ادبیات حقوقی جاری این کشورها جایی ندارد و از جنبه تاریخی بر خوردار است. البته دقت در شالوده‌های نوین حقوق خانواده در این نظام‌ها و کشورها نشان از وجود اقتداری به مراتب گسترده تر از اقتدار رئیس خانواده در قرائت سنتی خود دارد و آن اقتداری است که از سوی دولت نسبت به خانواده اعمال می‌شود. به عبارت دیگر: کانون اقتدار در خانواده غربی همچنان وجود دارد و نهایتاً این سیمت به دولت واگذار شده است. با این حال در کشورهای زیادی از میان کشورهای غیر غربی و غیر مسلمان جهان که جمعیت برخی از آنها به مراتب از کشورهای اروپایی بیشتر است، ریاست شوهر بر خانواده حفظ یا تعدیل شده است.

در حقوق خانواده پاره‌ای از کشورهای اسلامی به صراحت ریاست بر خانواده مطرح و رئیس خانواده نیز شوهر معرفی شده است. البته در مجموعه حقوق کشورهای اسلامی نیز با وضعیت یکسانی در این باره مواجه نیستیم و نوسان حقوقی خاصی را بین وضع پذیرفته شده در غرب و موقعیت سنتی رئیس خانواده مشاهده می‌کنیم.

نگارنده در کتابی که در اواخر سال ۱۳۹۰ از سوی دانشگاه قم با عنوان اصلی «حقوق خانواده اسلامی» به چاپ رسید، رئوس مباحث خانواده از جمله موضوع حاضر را در نزدیک به چهل کشور (عمدتاً اسلامی) گزارش کرده ام.

ز) محورهای اصلی رساله

این رساله در سه بخش اصلی تنظیم شده است. بخش اول به موضوع شناسی ریاست خانواده با محوریت ماده ۱۰۵ق.م اختصاص دارد. هدف نگارنده در بخش اول این بوده است که هر قدر می‌تواند با طرح ریزعنوان‌های مناسب که در فهرست مطالب قابل مشاهده است، ابهامات ناظر به مفهوم و ماهیت خانواده را بزداید؛ زیرا سخت معتقد است حکم ریاست خانواده با تبیین درست مفهوم خانواده و ابعاد آن است که جایگاه مناسب خود را در دل و دماغ خواننده پیدا می‌کند. از همین رو و نیز با عنایت به تاریخی جلوه کردن بحث ریاست خانواده به ویژه در حقوق زنده دنیای غرب، تمام تمرکز فکری خود را به آوردن بحث‌های مقایسه‌ای در همین بخش معطوف کرده ایم تا با ارائه بحث‌های اساسی و مقایسه‌ای در باره موضوعات مفهومی و بنیادی مربوط به خانواده، این رویکرد عملی حقوق غربی را به چالش

---

¹ . Gender Equality= Sex equality = Sexual Equality = Equality of the Genders

بکشانیم و شیفتگان دنباله روی از دستاورد تمدن غرب در عرصه خانواده را به درنگ و ادار نماییم. نکته اخیر در کنار محور قلمداد کردن نگاه قرآن به این مفاهیم از دلائل حجم به ظاهر نامتوازن بخش اول در قیاس با دو بخش دیگر رساله به شمار می‌رود. لازم است در همین جا خاطر نشان کنم که بهره مندی نگارنده از عمده کتاب‌های انگلیسی مورد استفاده در این قسمت به دلیل حضور در کتابخانه‌های کشورهای آمریکا و هندوستان در طول تهیه این رساله بوده است و بسیاری از آنها در کتابخانه‌های کشور موجود نیستند. در بخش دوم به ریاست به عنوان تاسیسی قانونی برای موضوعی که در بخش اول تبیین شده است و نیز مبانی آن از منظر فقه و حقوق موضوعه پرداخته ایم. و بالاخره به هدف معرفی قلمرو و آثار عینی و وضعی ریاست در حقوق زنده ایران، بخش سوم را سامان داده ایم.

امیدوارم هماهنگ با یک نگاه حقوقی و با استفاده ضابطه‌مند از میراث فقهی شیعه و منابع اجتهاد، توانسته باشم بدون تائر از طعنه کهنه گرایی یا طمع نوگرایی^۱ مجموعه‌ای را با خلوص علمی و عملی قابل قبول، فراهم کرده باشم.

---

^۱ . در روایتی وجود مقدس امام صادق (علیه السلام) یکی از سه مجلسی را که خداوند بر آنها خشم می‌گیرد و نعمت خود را بر اهل آنها فرو می‌فرستد، مجلسی دانسته‌اند که در آن، بیان سخنان دشمنان اهل بیت را نو آوری و توجه به سخنان اهل بیت را کهنه گرایی می‌دانند!! قسمتی از متن روایت مزبور چنین است: الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَخِي وَ عَمِّي: عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ (عليه السلام)، قَالَ: «ثَلَاثَةٌ مَجَالِسَ يَمْفُقُهَا اللَّهُ، وَ يُرْسِلُ نَقْمَتَهُ عَلَي أَهْلِهَا؛ فَلَا تُقَاعِدُوهُمْ وَ لَا تُجَالِسُوهُمْ؛ مَجْلِسًا فِيهِ مَنْ يَصِفُ لِسَانَهُ كَذِبًا فِي فُتْيَاهُ؛ وَ مَجْلِسًا ذَكَرُ أَغْدَائِنَا فِيهِ جَدِيدًا، وَ ذَكَرْنَا فِيهِ رَثٌ؛ وَ مَجْلِسًا فِيهِ مَنْ يَصُدُّ عَنَّا وَ أَتَى تَعَلَّمَ...» محمد بن يعقوب كليني، الكافي، قم: دار الحديث، ۱۴۲۹ق.، ج ۴، صص ۱۲۹-۱۳۰).

بخش اول : موضوع شناسی ریاست خانواده